

552

720/200

ACC. N:R M.10191:1-12.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Landskap: Blekinge

Upptecknat av: Axel Hamnelin

Härad: Medelstads

Adress: Prästlystevägen 11, Ronneby.

Socken: Ronneby & Histerby

Berättat av: Ola Claesson

Uppteckningsår: 1946

119/3122

Född år 1864 i Risatorp, Rysby lps.

Halmatak

1-12

Luv 57.

+vete

A

Sid. 10-12

Bildbestånd,
B. 14807-09.

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R M. 10191 :/.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Halmtak.

Berättaren, Ola Claeson, arbetade först hos fadern, som var hemmansägare i Hasselstad, blev sedan timmerman, hade en tid själv hemman i Hasselstad; har varit byggnadsarbetare, taktäckare, korgmakare. C. har ^algt halmtak endast på ladugårdar. /Halmtak på boningshus torde inte ha förekommit i dessa trakter./

Luv. 57.

Log- och ladugårdsbyggnader äro antingen konstr. med enkel"sträck" eller med sådan + "vabo"; detta lägges på tvärbalkar, som sticka ut över vägglivet. (~~Teckning: Hynnekulla stall- och logbyggnad.~~) Bygges med enkel"sträck" sättas spanten på denna med spantens ytterändar jämnt med sträckens ytterkant. Spantavstånd ca 2 alnar (1,2 m.). Tvärs över spanten, alltså i byggnadens längdriktning, band man förr "raftar" eller "bindkäppar" med vidjor, senare har man anv. spik att fästa "käpparna" med.

Bygges med "vabo", borrar man hål i detta 7" - 8" (17,5-20 cm.) från varandra för "ravlar", som i en byggnad 10 - 12 alnar (6,0 - 7,2 m) bred, gå från "vaboet" till "ryggåsen" utan stöd av "sidoåsar". om de äro ung. 3" (7,5 cm) i \emptyset i storänden.

Spanten sättas utan bestämt avstånd; ung. över tvärväggar om det inte är för långt mellan dessa. I övre änden utformas den ena sparren till en klyka, den andre som en tapp, som lägges i klykan, varpå en trädubb drives genom sammansättningen. Spar-

ACC. N:R M. 10191: 2.

Halmtak 2

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

rarnas ändrar stick^a/upp och bilda ett "kryss", vari "ryggåsen" ligger. "Ravlarna" "fotas" d.v.s. snedskäras och fästas med spik mot ryggåsen.

På "ravlarna" läggas "raftar" eller "bindkäppar", som fästes förr med vidjor senare med spik. Förr voro "ravlarna" runda; senare äro de "skrädda" på två sidor. Första "raften" lägges 10 - 12" (25 - 30 cm) från "vaboet"; i fortsättningen uppåt 14" (350 cm) från varandra. Man bör vara noga med att inte avståndet blir mindre än 14"; detta avst. anägs^s bäst passa för halmens längd och för att få taket jämntjockt. Vid kortare avst. blir taket lätt ojämnt: "bleken vill klyva om ravlarna sitta närmare varandra."

"Ravlarna" gör man helst av grane, "man flår unggranar". "Bindkäppar" skär man av vad trä som helst - de böra inte vara mer än 1 $\frac{1}{2}$ " (3,5 cm) tjocka. De bindas vid "ravlar" utefter hela taksidan innan man börjar lägga på halmen.

"Käppar" som läggas ovanpå halmen hållas fast och tryckas ned med handen - först ens sedan andra änden.

Till täckning har använts mest råghalm, men även vete, som ansågs vara finast, samt vass. Ett tak av vetehalm kunde ligga i 50 år, av råghalm 35, om de äro 10" (25 cm) tjocka; ett vasstak kan ligga lika länge som ett vetehalmtak. Man har också försökt med 8" (20 cm) tjocka tak men de ha inte visat sig så långlivade.

Tröskning av "långhalm" har mest skett med slaga, men sedan stifttröskverken kom till har man använt dem, så att man stack in kärven ("neken") med axänden före och lät stiftet piska ut kornen. /Enl. en uppgift lär det ha funnits särskilda verk, på Öland kallade 'bosverk', för tröskning av långhalm./

Vid tröskning med slaga lägger man ut två rader kärvar med axen mot varandra och går på axen medan man slår med slagan, som inte får träffa mer än ung. $\frac{1}{2}$ aln (30 cm) neråt strået. När kornen äro uttröskade, samlar man upp en bunt med händerna och stöter rotändarna mot loggolvet för att få bort agn^a och korta strån. För att få den ännu bättre anv. man även "halmrepa" (teckn.)

Man säger att "man gjorde upp halmen" eller att "halmen var väl uppristad".

När man stött halmbunten mot golvet slår man den över "halmrepan" och drar den över densamma; för att få bort så gott som all småhalmen vänder man bunten och drar den över engång till. "Långhalmen bindes med halmband i buntar utan särskilt namn och med godtycklig storlek. Är buntarna mindre tar man flera på en gång när man bär upp halmen på taket. "Långhalm gjorde man ofta i ordning på vintern när man tröskade säden. Buntarna fingo sedan ligga tills man skulle använda dem. "Småhalmen" togs tillvara för "ryggningen".

Vass skars för det mesta på vintern på isen med lie. eller

skära och bands i godtyckligt stora buntar. Dessa ställdes sedan upp mot en gärdesgård eller vägg. Skar man vass från båt, d.v.s. grön vass, gjorde man buntar, som inte fingo vara mer än 6" (150 cm) i \emptyset vid bandet, för att de skulle torka bra och bladen falla av. Vinterskuren vass bands i större buntar; de vägde väl inte mer än 5 - 6 kg.; man kunde ta flera buntar när man bar upp dem.

Slaga består av två delar, "handelen" och "drumpelen". "Handelen" göres bäst av ale - "blir slätare och mjukare att hålla i" - än annat trä t.ex. gran som också användes; den göres ofta rund hela vägen, men skall det vara litet finare göres övre änden 8-kantig. "Drumpelen" göres bäst av vitbok - av en 4-klöft, d.v.s. 1/4 av en rund bit som klyves i 4 delar; den göres sedan 8-kantig. I övre änden av såväl "handel" som "drumpel" göres runt om en inskärning så att en knapp bildas ovanför densamma. I inskärningen lägges "hellan" = det sammanhållande bandet, som bäst göres av hemmagarvad oxhud enl. Claeson (andra uppger "ogarvad hud"). Gamla "tistar"; d.v.s. band av oxhud som anv. till att fästa skaklarna vid oket på ett anspann av oxar, ^{nasågs} som mycket bra till "plejlaband" eller "slagband" eller "hellor". [se 'OKOK' ins. till L.U.F. 1941]

I allmänhet äro inte takfallen brantare än att halmen ligger var som hälst utan att vilja "åka ner.". Vass vill gärna "rina" så den får man lägga mot en "ravel" eller mot "täckestången."

För att lägga första skiftet eller "bleket" måste man ha en ställning av spiror och plankor som "när man lägger hofsen på ett trätak.". Ett skifte är så långt som "täckestången" säger till om, vanl. 7 - 8 alnar (4,2 - 4,8 m) men kan vara längre om stångem är grov nog. "Täckestången" är vanl. en åkalad granspira. Det ena skiftet eller "bleket" ovanför det andra utgör ett "steg" från hofsen till ryggåsen.

"Hofsen" = "takskägget" skulle sticka ut så långt över "va-boet" att man fick minst 14" (35 cm) från väggen till "skäggets" underkant, "droppkanten". Första skiftet bands vid 2^{dra} "käppen" och mättes "ibland" med tumstocken, "se'n säger ögat hur mycket en ska lägga på".

För att komma upp och ned vid ställningen använder man en vanlig stege. På taket utanför "steget" vid "täckestångens" ände hade man en "kobrygga" av två slanor med tvärpinnar. "Kobryggan" behövde inte vara så lång som hela takfallets bredd; man räcker gott att lägga halmen över ryggåsen om bryggan är ett par tre alnar kortare."

"Täckestången" hålles i läge av ett rep i var ände. "Ett rep så tjockt som en tumme" håller bra; hade man smalare rep kunde man sno ihop 2 el. 3 kadelør. Om "täckestångsänden" slog man två halvslag så att en ögla bildades av sista halvslaget, då repänden in-

te grogs igenom. "Señ var det lätt att dra upp knuten när man skulle rulla upp stängen". Repens övre ändar bundos om ryggåsen eller om det passade om ett "spantkryss".

Man ligger på sida med fötterna mot "täckestången" när man arbetar - "se'n beror det på hannalaget om man går från höger till väster eller tvärtom; en som är högerhänt börjar vid väster sida."

När man lagt ut ett "blek" jämnar man först till stråändarna litet gen. att slå med handen, se'n binder man löst och slår med "täckebrađan" tills man får det som man vill ha' det och drar åt vidjan; om det vill bli en öppning vid bandet "krafisar" man över litet halm med handen. Sista "bleket" skall läggas så högt att ung. halva strå längden med topparna komma över ryggåsen; de ~~XXXX~~ böjas över ryggåsen och bindas ned vid en käpp.

För att få taket jämnt räfsar man ned lösa strån och "småkrafis" med träräfsa. Skall det bli riktigt fint skär man med kniv - bäst gjord av en lie. Kniven bör vara tvär i änden - "gör rent skär då." Man skär snett uppifrån och nedåt ung. "i gering" /45°/ med början uppe vid nocken och håller kniven med tummen mot bladet. Ung. 1" (2,5 cm) är det mellan snitten. "Håller man kniven med lill-fingret mot bladet gör man lätt för djupa snitt. Claeson har försökt använda "skomakarkniv" men det gick inte bra.

Vanligast är det 1 täckare och 1 hantlangare vid arbetet. Hantlangaren skall bära upp halm och vidjor och vad som behövs.

135°
115°
Obs.

"Ryggning", att "rygga". Över ryggåsen lägger man "småhalm" väl så tjockt som taket, alltså mer än 10", och breder ut den så gott man kan.

Käppskarv. Om "käpparna" voro tjocka klyvde man dem - "fläkte upp kanske halva "käppen". Man lade ändarna "om lott"; vidjan drog upp den ena "käppen" så att den kom att ligga ovanpå den andra. Båda ändarna bundos alltså med samma vidja.

"Täckebräda" eller "takskovel", gör man av en 4" (10 cm) bred bräda, 1" eller 3/4" tjock (2,5 - 1,8 cm) ock ung. $1\frac{1}{4}$ aln (ca 75 cm) lång. På undersidan gör man "ränder" (refflor) i den - 4 -5 stycken ung. $\frac{1}{2}$ " breda och ung. hälften så djupa. Ett skaft - bäst självvuxet krokigt - spikas fast vid ena änden på översidan; det sticker snett uppåt. (Claeson visade upp en sopborste med skaft i ung. 45° till borsten.) När "täckebrädan" inte användes sticker man ned skaftet i halmen eller lägger den mot en bindning e.d. "bara den inte ramlar ner." "Täckebräda kunde göras av vem som hälst, hade man en nothyvel var det snart tevreet" (tillvridet).

"Kråkor". Över "ryggningen" /härmed menar man ofta "ryggåsen"/ sätter man "kråkor". Bäst äro sådana av eke -"ruttnade aldrig ner". De sättas ihop till ett "kryss" med trädubb, med en längre och en kortare ände. I de lång ändarna borrar man i ett par (två i varje) trädubbar, på vilka läggas lång slanor, vanl. långa skalade granspiror, som kunna ligga i många år; ibland lägger man en slana i "krysset".

Hade man inte granestänger kunde man lägga dit björke-stänger som man "randade"; "de lågo inte mer än ett par år." På senare tider har man lagt ståltrådsnät över ryggningen fäst med ståltråd, "Docka". Att "docka" ett tak är att sätta så tätt med "kråkor" på ryggningen som man kan få dit. "Det var nog något som kunde hålla närapå hur länge som helst, om man gjorde "kråkorna" av eke; men det gick åt en farlig mängd - på ett stort tak kanske många famnar ved."

"Hofsar" skar man förr med kniv, bit för bit tills det blev jämnt. Senare har man använt trädgårdssax att klippa med, det går mycket fortare.

"Höhomoja" - utbyggnad på taket där man stack upp höet på slingret - gjordes med raka sidor och "plant" tak /luttak/. "Då flöt halmen ut på taket på "homojan". Intill sidorna lade man halmen så tätt man kunde utan särskild tätning; Claeson har inte hört att det blev något dropp där. "Man kunde ju spika på en bräda som en dropplista, men det kommer jag inte ihåg att vi gjorde."

På tak som gick i vinkel blev taket bara litet tjockare i vecket, inga bräder spikades i botten av rännan. På motsatta sidan blev en rygg, den ~~spikade~~ lade man ett par hopspikade bräder över och fäste dem i båda ändar.

På gavlarna lät man "bindkäpparna" sticka ut så långt att det blev 6" (15 cm) mellan väggen och "vindskidan", som spikades

Obs

12

fast i en brädbit eller kloss fäst på undersidan av "käpparna".
Har man i st.f. "käppar" flata slanor så äro ändarna grova nog att spika "vindskidan" fast i.

Har man en bred "vidskida" - 8" eller mer - så räcker det med en, annars spikar man den ena utanpå den andra. /se ritn. 'Hynnekulla/. Innanför "vindskidan" böjdes käpparna ned ung. 3" (7,5 cm) *"Kvickkraft"*
Lagning. Om det var fråga om "små dropp" - sådana äro lätta ett upptäcka på insidan - så lagade man med hjälp av en liten spade, som var utskuren som ett V i änden. Själva bladet var väl 5" - 6" (12,5 - 15 cm) långt och 3" (7,5 cm) brett och hela spadens skafte var ung. ~~1~~ 1½ aln eller kanske 75 - 80 cm. Den var gjord i ett stycke av en bräda; skafte var bara tillhugget litet smalare. Halmen lades över inskärningen i spadens spets och så förde man upp halmen in i den gamla halmen mellan bindingarna.

Var det större stycken som skulle lagas, lade man ny halm ovanpå den gamla, "att det blev en puckel där det gjorde ingenting."
"Vidjor". Man kunde göta "vidjor" när som helst. Det skulle vara björkegrenar eller "slyor". Dem "snodde" man /vred/ så att de sprucko; se'n kunde man använda dem färska eller låta dem torka. Voro de torra när man skulle använda dem fick man lägga dem i vatten omkr 8 dagar. "Vidjorna voro omkr. 1 aln (60 cm) långa eller gott och väl det."

I stället för vidjor använder man numera ståltråd; den lin-

lindar man upp på en "halmnål", "som ser ut som en nätanål" /se teckning ins. till L.U.F. trol. okt. 1942/. Enl. Claeson var nålen "inknipt på mitten". På nålen kan man linda upp "40 - 50 m tråd" och bara lindar om "raftar" och halm utan att knyta, "man drar åt tråden och håller tummen på den medan man sticker upp nålen på nytt"

*man vid be-
röta på in-
frånplöskas*

"Mossa på halmtak är bara till skada, den håller vattnet och så rötar halmen under. Min far rakade alltid ner mossan. Ligger huset fritt är det inte stor fara för mossbildning, men om höga träd stå tätt intill blir det lätt mossa. Taket står sig mycket längre om man river av mossan."

"På en stenstuga i Hasselstad såg Claeson torv lagd ovanpå ett halmtak, kanske 70 år sedan."

Redskap för torvskärning kallades "torvjärn" - det var en kniv och en spade. Kniven var enl. beskrivning lika med teckn. till 'Ryggåsstuga' ins. till L.U.F. trol. aug. 1942. "Spaden var en plåtbit på ett skaft som man stack under torven när man skulle lyfta upp den."

"Nya halmtak har man nog inte lagt på de sista 60 åren. Se'n kom spåntaken. Först hade man sågad spån, som var tjockare i den ena änden än i den andra. Se'n började de hyvla spån. Al-spån höll längre - många gånger om mot tall-spån. Asp-spån skulle nog vara hållbara mot röta men ville gärna flarra upp. Tall-spån var

vanligast; granspån förekom men sprack gärna från spiken nedåt. Man slog bara en spik i varje spån även om den var litet bred - 4 - 5" bredd var lagom. Tjockleken bestämdes så att man tog ut 5 - 6 stycken spån på tummet /5 - 4 mm/." Claeson köpte spånhyvel på auktion för 30:- kr."Den hade två svänghjul och mellan dem var axeln krökt och så var där en stång som gick fram till en släde. Tandem /hyveljärnet/ satt i en bokeplanka. Man var 4 stycken om arbetet: 2 till att dra i var sin vev, 1 till att mata och 1 till att plock^u undan spånen. Jag körde omkring med häst och hyvlade spån. 1:50 pr 1000 hade jag och fria dragare och hantlangare. Var det starka dragare - men det skulle vara rediga karar - så kunde^{man} hyvla 30000 spån om dagen - men mest tyckte man att 10000 om ~~dagen~~ var lagom."

Någon extra traktering förekom sällan vid taktäckning. För omkr, 20 - 25 år sedan var Cl. hos en bonde i Fällö, Listerby sn, nästan ett år. Vi lagade och täckte om stora tak;"jag hade 4:- kr om dagen och födan - men inget fyller."

För slätterdagsverken fick man 67 öre om dagen och maten när jag var ung. På något ställe kunde man få ensup på f.m. och kanske en på e.m.

Spåntak."1887 täckte jag stora lagårdstak på Karlsnäs, Ronneby sn. Vi hade 5 öre kvd²artalen och högsta ~~7/8~~ dagspenning man kom upp till var 2:50."

"Det enda olycksfall jag varit med om var på det taket. En täckestång där vi låg 4 man, brast och en hantlangare ramlade ner och bröt nyckelbenet."

"Ägare till gården då var en kvinna som hette Agnes ^SSvenson, d.v.s. det var väl hennes far som ägde den, men hon skötte den. Hennes far hade hotell nere i Skåne och visst bränneri med, så där fattades inte brännvin. Hon kunde komma ut och titta uppåt taket och tyckte vi kunde vila oss ett tag, och så fick vi komma in på kontoret och få oss en redig sup - och det var inte såna där små snapsglas utan närapå som dricksglas."